

РОЗВИТОК ГОМІЛЕТИКИ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: ЗАХІДНІ ВПЛИВИ ТА ПОШУКИ ВЛАСНОГО ШЛЯХУ

Статтю присвячено огляду історії становлення гомілетики як науки в київській богословській традиції. На основі аналізу першої вітчизняної праці з теорії проповіді, написаної Йоаникієм Галятовським, показано процес впливу католицької барокової проповіді на зародження гомілетики в Києві в XVII ст. Проаналізовано гомілетичні погляди архієпископа Феофана Прокоповича, який прагнув реформувати вітчизняну церковну проповідь, позбавивши її крайнощів барокової літератури. Розглянуто внесок у становлення гомілетики як науки в Київській духовній академії в XIX – на початку XX ст. професорів Якова Амфітеатрова, протоієрея Назарія Фаворова і Василя Певницького. Показано процес трансформації погляду на природу та форму проповіді в київській богословській традиції. Розкрито вплив протестантської теології на гомілетуку в Київській духовній академії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: проповідь, гомілетика, риторика, Православна Церква, Києво-Могилянська академія, Київська духовна академія.

Одним із визначальних чинників розвитку богословської науки в Києві був вплив західної теології. Це стосується і такої сфери богословського знання, як гомілетика (наука про церковну проповідь). У цій статті ми спробуємо показати, яких впливів зазнала гомілетика в Київській Академії упродовж XVII – на початку XIX ст. і на якому ґрунті київські гомілетики намагалися створити власну традицію.

Барокова гомілетика (XVII ст.)

Після того, як у першій половині XVII ст. митрополит Петро Могила та його однодумці здійснили синтез західної освітньої моделі та православної церковності, у Києві сформувалася особлива богословська традиція, яка характеризувалася активним запозиченням західних (перш за все католицьких) теологічних новацій. Ця відкритість до посттридентського латинського богослов'я проявилася і в сфері гомілетики. У XVII ст. через посередництво польської католицької проповіді у Києві запозичують практику барокового проповідництва, яка втілилася у тому числі і в працях з теорії проповіді.

Першим православним посібником із гомілетики, який було створено на території України, стала праця архімандрита Йоаникія Галятовського (бл. 1620–1688) «Наука альбо способ зложєня казаня». Архімандрит Йоаникія був яскравим представником могилянської богословської

школи (Яковенко, 2017). У 1659 р. у Києві він видав збірку своїх проповідей «Ключ разумения», у додатку до якої і була вміщена його «Наука». Тут викладалися як загальні принципи побудови проповіді, так і конкретні практичні рекомендації для проповідників.

«Наука» Йоаникія Галятовського написана під вирішальним впливом латинських барокових підручників з теорії проповіді. На думку сучасного українського дослідника професора Ростислава Радишевського, цей трактат значною мірою повторює твір професора єзуїтської колегії у Полоцьку Мацея Сарбевського «Про досконалу поезію» («De perfecta poesii», 1620-ті pp.) (Radyszewskij, 1996, s. 147).

«Наука» Йоаникія Галятовського – це посібник із *тематичної* проповіді. В основі проповіді за Галятовським має лежати *тема* («*тема*»): «Кто хочет казане учинити, найперше має положити з Письма Святаго *тему*, которая есть фундаментом всего казаня» (Галятовский, 1659, с. 241). Під «*темою*» він розуміє текст Святого Письма, який вказується на початку проповіді.

Проповідь, за Йоаникієм Галятовським, має ділитися на три частини: *екзордіум* (або *початок*), *нарація* (або *повідь*) і *конклюдія* (або *кінець*). У вступі (екзордіумі) проповідник повинен вказати свою *пропозицію*, тобто «поставленне умысла своего, що поставил и умыслил на казаню мовити, и показати, о чым хочет казане мети» (Галятовский, 1659, с. 241). Як видно з цих

слів, саме пропозиція – це і є тема проповіді в сучасному розумінні.

Нарація – це найважливіша частина проповіді. Саме тут розкривається заявлена тема. До нарації «стягаються» усі інші частини проповіді. У конклюдії проповідник підбиває підсумок своєї промови та спонукає слухачів наслідувати позитивні приклади й відвертатися від гріха.

Усі частини проповіді мають узгоджуватися з «темой», впливати з неї, як із джерела. Йоаникій пояснює, що у всіх трьох частинах проповіді має звучати саме те, що заявлено в початковому тексті. Для кращого розкриття теми він радить проповіднику розділити її (тему) на частини і потім у нарації про кожну частину «особно поведати» (Галятівський, 1659, с. 242). Кожну свою тезу проповідник повинен підкріплювати текстами Святого Письма, свідченнями церковних вчителів або іншими доказами. Непідкріплені доказами тези сприйматимуться як недостовірні або неправильні.

Отже, для Йоаникія Галятівського нормативна проповідь будується за *дедуктивним* принципом. Спочатку чітко заявляється її тема, яка потім розкривається за законами формальної логіки.

Гомілетика як складова риторики (XVIII ст.)

Незважаючи на те, що розвиток теорії проповіді в Київській митрополії у XVII–XVIII ст. був пов'язаний із Києво-Могилянською колегією-академією, в цьому навчальному закладі гомілетика ніколи не викладалася як окрема дисципліна. З 1680-х рр., коли сформувався повний курс наук, які викладалися в Могилянській колегії, відомості про церковне красномовство подавалися в загальному курсі риторики. Зберіглося близько 100 рукописних курсів риторики, написаних у Києві з кінця XVII до початку XIX ст. Більшість цих курсів містять спеціальні розділи про церковне красномовство. Найбільш ранній із них створений у 1688 р. і, можливо, належить Стефану Яворському. На думку професора Миколи Петрова, цей курс є концептуально близьким до «Науки» Йоаникія Галятівського і значною мірою запозичений із книги французького єзуїта Ніколаса Коссена (Nicolas Caussin, 1583–1651) (Петров, 1866, с. 92–93).

Із курсів риторики, які з'явилися у Києві наприкінці XVII–XVIII ст., найбільш видатним є, безумовно, курс «Про риторичне мистецтво» (*De arte rhetorica*) Феофана Прокоповича (1681–1736) (Прокоповіч, 1982). Він припадає на 1706 р. та помітно відрізняється від попередньої могилянської традиції. Пізніше основні свої погляди на проповідництво Феофан Прокопович виклав

також у «Духовному регламенті», де є спеціальний розділ «О проповідниках слова Божия» (розділ 23). Прокопович прагнув реформувати підходи до церковного красномовства. Його «Риторіку» зазвичай відносять до «поміркованого бароко» (Кибальник, 1983, с. 199). Прокопович активно критикує крайнощі барокового проповідництва, закликаючи відмовитися від них. Польські єзуїтські колегії він називає «фабриками зіпсованого красномовства» (Петров, 1866, с. 102). Прокопович рекомендує використовувати як зразки святоотчі проповіді (насамперед, св. Йоана Золотоустого), а не твори сучасних йому польських ораторів.

Ми звернемо увагу лише на один характерний аспект поглядів Феофана Прокоповича на проповідь. Він спеціально обговорює питання про необхідність покладати в основу проповіді «тему» (тобто біблійний текст). Його попередники, як ми бачили, вважали, що такий текст є абсолютно необхідним для проповіді. Як пише сам Феофан, у його час проповідь без такої теми вважалася «непристойною і недосконалою». Проте він вказує, що цей звичай став «шкідливим» і завдав «багато шкоди як ораторам, так і слухачам». Проповідники, прагнучи будь-що-будь відшукати початковий текст для своєї промови, нерідко обирали біблійні вислови, які поєднувалися із проповіддю, «як ослина голова з ослиним тулубом». Тому Прокопович закликає «не йти за натовпом проповідників», а вживати початковий текст у проповіді лише в тих випадках, коли це доречно (Петров, 1866, с. 121–122).

Феофан Прокопович цілком припускав, що проповідь може являти собою не тільки розкриття обраної теми, а й загальнодоступне тлумачення біблійного тексту. Цілком у руслі протестантської традиції він вважав, що проповідь може мати не тільки *тематичний*, а й *аналітичний (екзегетичний)* характер. Фактично це означало можливість відродження давньої форми церковної проповіді – *гомілії*. У патристичній писемності гомілії – це загальнодоступні тлумачення біблійних уривків (зачал, перікоп), які читаються за богослужінням. Якщо в протестантському середовищі, починаючи вже з Лютера, гомілія як форма проповіді активно відроджувалася, то в Католицькій Церкві панувала тематична проповідь. Схожа ситуація була і в Російській Церкві. Як писав один із дослідників історії російського проповідництва протоієрей Матвій Поторжинський, аж до кінця XVIII ст. гомілія як форма проповіді в Російській Церкві «майже не існувала» (Поторжинський, 1899, с. 611). Тим не менше, Феофан Прокопович, як бачимо, не виключав можливості існування такої форми проповіді.

Можна сказати, що Феофан Прокопович значною мірою скорегував погляди на проповідь, які панували у Києві у XVII ст. Як у богослов'ї, так і в теорії проповіді Феофан виступав провідником протестантських (головним чином лютеранських) впливів. Закладені ним нові принципи теорії проповіді вважалися нормативними упродовж щонайменше сотні років.

У пошуках власного шляху (XIX – початок XX ст.)

Новий етап у розвитку гомілетики був пов'язаний із реформою духовної освіти, здійсненою в Російській імперії на початку XIX ст. Статут духовних академій 1809–1814 рр. встановив чотирирічний строк навчання. Перші два роки становили філософський клас, третій і четвертий роки навчання – богословський клас. Дворічний богословський клас охоплював «богословие толковательное» (біблійна герменевтика), «богословие созерцательное» (догматичне богослов'я), «богословие деятельное» (моральне богослов'я), «богословие обличительное», «богословие собеседовательное» (гомілетика) та канонічне право. Таким чином, гомілетика було відокремлено від риторики. Вона стала самостійною дисципліною у складі богословського курсу.

Перший фундаментальний курс гомілетики в новій перспективі підготував професор Київської духовної академії Яків Кузьмич Амфітеатров (1802–1848) (Ткачук, 2015). Він викладав гомілетика в КДА протягом майже двадцяти років (1829–1848). У 1846 р. вийшла друком його книга «Чтения о церковной словесности или гомилетика» (Амфитеатров, 1846). За словами відомого російського богослова професора Миколи Глибоковського, Яків Амфітеатров, продовжуючи попередню традицію, прагнув у своїй книзі не стільки розкрити сутність проповідництва «в его жизненном обнаружении, сколько научить искусству проповедничества соответственно принципиальным его законам» (Глибоковский, 2002, с. 35). Тож «Чтения» являють собою, насамперед, практичний посібник зі складання та виголошення проповідей. Це, до речі, цілком відповідало погляду на гомілетика, який тоді був типовим для католицького середовища. Якщо в протестантизмі вже в першій половині XIX ст. гомілетика перестає бути виключно прикладною дисципліною та набуває богословського виміру, то в Католицькій Церкві на неї за традицією все ще дивилися як на суто практичну дисципліну (своєрідну «церковну риторику»).

Тим не менше, «Чтения» Я. К. Амфітеатрова у другій половині XIX – на початку XX ст. залишалися одним із головних і найбільш авторитетних

російськомовних посібників із гомілетики. Курси гомілетики, видані в другій половині XIX ст., значною мірою будувалися на принципах, закладених професором Амфітеатровим, а отже принесли мало нового до гомілетичної науки. Одним із головних представників цієї лінії був наступник Якова Амфітеатрова по кафедрі професор протоієрей Назарій Антонович Фаворов (1820–1897) (Ткачук, 2016). Він обіймав в КДА кафедру церковної словесності з 1849 до 1862 рр. Назарій Фаворов підготував до друку «Руководство к церковному собеседованию», яке вперше було видане у 1858 р. (Фаворов, 1858). «Руководство» Н. А. Фаворова витримало дванадцять видань і аж до 1917 р. вважалося нормативним семінарським підручником із гомілетики.

Формування нового напрямку в гомілетичній науці пов'язано з іменем професора КДА Василя Федоровича Певницького (1832–1911) (Кузьміна, 2016). Він обійняв кафедру гомілетики у 1862 р. після того, як о. Назарій Фаворов залишив КДА і став професором богослов'я в Університеті Святого Володимира.

Василь Певницький обійняв кафедру гомілетики саме тоді, коли в російському суспільстві розгорнулася дискусія про шляхи розвитку богословської освіти та можливу реформу духовних навчальних закладів. У травневому випуску журналу «Труды Киевской духовной академии» за 1863 р. Певницький, який тільки-но став професором гомілетики, надрукував статтю «В каком виде может и должна быть поставлена кафедра гомилетики?» (Певницкий, 1863). Її можна вважати програмним викладом ідей молодого професора, тож на неї варто звернути особливу увагу.

В. Ф. Певницький, перш за все, констатує суттєву різницю у ставленні до гомілетики в західноєвропейському протестантському середовищі та у православних духовних академіях і семінаріях у Російській імперії. У протестантських навчальних закладах гомілетика вважають центральною навчальною дисципліною, для викладання якої «избирается самый опытный и самый заслуженный наставник». В. Ф. Певницький не без заздрості вказує, що «в странах протестантских... на гомилетика обращают преимущественное внимание, для нее выбирают самого старшего наставника, гомилетическим упражнениям посвящают больше времени, чем другим занятиям, и в них видят переход от школьных приготовлений к практическому служению церкви, религии и обществу» (Певницкий, 1863, с. 8). Таке ставлення до гомілетики дає свої плоди: «Если в каждом почти протестантском пасторе мы видим порядочного, если не замечательного проповедника, то между другими причинами не можем не

приписать этого явления тому обстоятельству, что там в протестантстве наука о проповедничестве стоит очень высоко и вызывает по своей части большие труды и усилия со стороны кандидатов священства» (Певницкий, 1863, с. 21).

Натомість у духовних семінаріях в Росії гомілетика «сдавлена и стеснена другими предметами... и преподается как бы урывками между уроками по другим существенным богословским наукам» (Певницкий, 1863, с. 4). В. Ф. Певницкий свідчить, що в його часи ставлення до гомілетики було упередженим. За нею навіть не визнавали самостійного наукового значення. У свідомості його сучасників гомілетика асоціювалася суто з риторичними формами та сприймалася як спадок старого схоластичного богослов'я.

У духовних академіях кафедра гомілетики не була престижною. До гомілетики ставилися виключно як до прикладної дисципліни, яка має надавати студентам практичні навички проповідництва. Лише у Київській духовній академії значення гомілетики «поставлено доволно високо в ряду других богословских предметов» (Певницкий, 1863, с. 4). В. Ф. Певницкий вважає це заслугою своїх попередників по кафедрі – професорів Я. К. Амфітеатрова та прот. Н. А. Фаворова.

Причину зневажливого ставлення до гомілетики як у тогочасному російському суспільстві, так і в церковних колах проф. Певницкий вбачає в її вузько практичному змістовному наповненні: «Гомілетика как наука становится суха и тоща, безжизненна и бесплодна, когда увлекшись практической важностью своего предмета, исключительно займется указанием правил о том, как нужно проповедовать. Научный интерес ее чрез это беднеет, а жизнь от бедной науки не имеет возможности получать все то добро, какого вправе ожидать от нее при ее полном и богатом виде» (Певницкий, 1863, с. 13).

Отже, головним недоліком навіть найкращих російськомовних курсів гомілетики В. Ф. Певницкий вважав *формалізм*, з яким тісно пов'язаний вузький *практицизм*. У цій перспективі гомілетика вважалася наукою про побудову та виголошення проповіді. Однак гомілетична теорія та правила складання проповідей – це далеко не єдиний і не головний фактор формування проповідника. Василь Певницкий зазначає, що проповідника виховує не схоластична регламентація, а «живое руководство». Теорію проповіді він тлумачить суто як мертву форму. Успіх навчання проповідництву значною мірою завдячує «мудрому непосредственному руководству опытности, не нуждающейся в готовых правилах и системах для своего действия на молодые образующиеся силы. Без этого личного руководства готовые правила и формулы несут стеснение для

гибких сил и опасность для самостоятельного развития» (Певницкий, 1863, с. 22).

В. Ф. Певницкий дає вкрай негативну оцінку проповідям, які виголошували сучасні йому православні проповідники: «Посмотрите на нашу проповедническую литературу, печатную и письменную. За немногими исключениями, проповеди всех скроены по одной казенной мерке... В них нет оригинальности, нет личного одушевления; они безличны и бесхарактерны и все удивительно как похожи одна на другую, как солдаты, выстроенные по шеренге и одетые в одинаковый мундир. Они не привлекают к себе внимания, не показывая в себе никаких личных, характерных особенностей, и многим скучно слушать их, как скучно смотреть на невыразительные, бездушные физиономии» (Певницкий, 1863, с. 24).

Василь Певницкий з іронією пише, що найкращі проповіді свв. Йоана Золотоустого та Василя Великого не встояли б перед судом сучасної гомілетики. Їхні проповіді були б сьогодні визнані «неправильними», оскільки містять численні формальні хиби. Але ці проповіді справляли величезне враження на слухачів. Отже, «правильна» форма не є головним чинником успіху проповіді. Як пише В. Ф. Певницкий, головним у проповіді є не зовнішні правила її побудови, а «сила живого чувства»: «Силе чувства нет узды со стороны насильственных правил» (Певницкий, 1863, с. 25). Тому наявне в історії розмаїття церковного проповідництва неможливо втиснути у суворі межі гомілетичних правил: «Напрасно была бы надежда подвести под какой бы то ни было формальный строгий кодекс совокупность данного нам в опыте проповеднического богатства» (Певницкий, 1863, с. 26).

Із цього Василь Певницкий робить важливий висновок. Проповідництво – це «дух и внутренняя сила религиозного убеждения, выраженная в слове». За самою своєю суттю проповідництво є творчістю, яка не може бути обмежена зовнішніми рамками: «Дух неопишем внешними формулами, и вы будете в обольщении, если понадеетесь для этого духа найти соответствующие ему внешние определения» (Певницкий, 1863, с. 27). Отже, джерело натхнення проповідника лежить «в глубоких сокровенных чувствах нашей природы». Тому неможливо підготувати проповідника шляхом вивчення гомілетичних правил. В. Ф. Певницкий прямо пише, що теоретичне вивчення правил гомілетики – «вещь в себе не целесообразная». Церковним оратором людину роблять не правила, а «природа и нравственное воспитание». Тому підготовка проповідників має полягати не у вивченні правил, а у моральному вихованні. Ця теза ставила під сумнів усю класичну концепцію вивчення гомілетики.

Професор Певницький висловлює свій погляд на те, як має бути побудовано викладання гомілетики в духовних навчальних закладах. Він однозначно відкидає погляд на гомілетику як на суху теорію та сукупність правил складання та виголошення проповідей. Для нього такий погляд є застарілою схоластикією. Він також не погоджувався з тими, хто пропонував приєднати гомілетику до кафедри або пастирського богослов'я, або літургії, або риторики. Все ж гомілетика має самостійне значення.

В. Ф. Певницький пропонує вживати для цієї дисципліни назву «духовна словесність» (або «церковна словесність») та викладати її за методом, який став тоді загальноприйнятим у викладанні цивільної словесності (тобто літератури). Йдеться про запровадження у викладання гомілетики *історичного методу*. В курсі «духовної словесності», на думку В. Ф. Певницького, слід показати учням, як живе слово впливало на людей та змінювало світ. Отже, гомілетика мала перетворитися на аналітичну історію духовної літератури. «Вместо мертвых правил – живые образцы, вместо теории – история, вместо формального скелета проповеди – живая душа, совмещающая в себе богатство всех духовно-литературных сил – вот надлежащий путь, на котором может найти спасение от упреков наука о церковной словесности и получить свое право и значение в ряду других предметов и общего, гуманного и специально-богословского знания», – підсумовує В. Ф. Певницький (Певницкий, 1863, с. 45).

Слід зазначити, що сам професор Певницький послідовно дотримувався у викладанні гомілетики історичного методу. Зазвичай після вступу та коротких відомостей про теорію проповіді він читав курс лекцій з історії проповідництва. Наприклад, у 1875–1876 навчальному році він спочатку коротко давав студентам II курсу «основные положения гомілетики», після чого детально викладав «історію проповідництва в древней христианской Церкви на Востоке и на Западе, в период византийский, а также в Русской Церкви до XV века» (Отчет, 1876, с. 29).

Після впровадження в духовних академіях нового Статуту у 1884 р. історичний елемент у викладанні гомілетики було ще більш підсилено. Предмет було перейменовано на «гомілетику з історією проповідництва». Це знайшло відбиток і в навчальних програмах професора В. Ф. Певницького. Зокрема, у 1897–1898 рр. його програма виглядала таким чином. На III курсі після загальних відомостей про науку він викладав історію проповідництва «в христианской Церкви – греческой и латинской с очерком проповеди средневековой и французской и немецкой

нового времени». На IV курсі він подавав студентам історію руського проповідництва «от начала христианства в России до позднейших времен» (Отчет, 1898, с. 24).

Ще однією особливістю програми проф. Певницького було активне залучення патристичного матеріалу. Він надрукував низку розвідок, присвячених історії церковного проповідництва, які охопили період від апостольських часів до XIX ст. Його нариси про життя та проповідницьку діяльність Орігена, Григорія Чудотворця, Максима Туринського, Лева Великого, блаженного Августина стали важливим внеском не тільки в гомілетичну науку, а й у патрологію. Докторська дисертація Василя Певницького «Святой Григорий Двоеслов, его проповеди и гомілетические правила» (К., 1871) і до сьогодні залишається єдиним російськомовним дослідженням, спеціально присвяченим гомілетичній спадщині св. Григорія Великого.

Отже, альтернативу схоластиці Певницький вбачав в активному зверненні до історії проповідництва та патристичної спадщини. Саме проповідницькі зразки мали виховувати майбутніх проповідників.

На базі глибокого вивчення історії проповідництва проф. Певницький видав фундаментальне дослідження з теорії проповіді: «Церковное красноречие и его основные законы» (Певницкий, 1906). Ця книга стала підсумком його багаторічної наукової і педагогічної праці. Вона являє собою спробу повернення до святоотцівського підходу в церковному проповідництві. В цій книзі Певницький знову послідовно проводить думку, що визначальною рисою проповідницького слова має бути не дотримання абстрактних правил складання і виголошення проповіді, а особливе внутрішнє натхнення («одушевление») проповідника. Це натхнення, яке є плодом зустрічі з Живим Богом, штовхає людину на проповідь. «Нужно не умом только, – пишет проф. Певницкий, – но и сердцем, и первое всего сердцем, воспринять спасительную истину Христову, нужно всецело проникнуться ею, и тогда она, выходя из глубины пламенеющего духа, согретая огнем одушевления, будет в устах проповедника силой, побеждающей умы и сердца людей» (Певницкий, 1906, с. 55).

Успішність проповіді залежить не від досконалості її зовнішньої форми, а він того, наскільки глибоко істина захоплює проповідника: «Проповедник-оратор берет истину христианскую из мертвой книги, оживляет ее своим дыханием и дает ей движение, и она, направляемая, находит путь к сердцу слушателей и действует на них тем быстрее и сильнее, чем более проповедник вносит своей душевной силы и энергии

в оживление истины, служащей предметом его слов» (Певницкий, 1906, с. 40).

В. Ф. Певницкий визнає по суті помилковим підхід Я. К. Амфітеатрова до розв'язання питання про зміст проповіді. У книзі останнього міститься докладний перелік «материй проповеднического слова» (тобто можливих тем для проповіді). Певницкий наполягає на тому, що тематичним осередком церковної проповіді має бути звістка про Ісуса Христа, Розп'ятого і Воскреслого, «Которого проповедник ни на минуту не должен опускать из внимания. От этого пункта, как радиусы от центра, должны расходиться до далекой окружности многообразные сочетания разных представлений, вызываемые нуждами слушателей и потребностями времени... Все, что бы ни говорил проповедник, должно иметь связь с словом крестным» (Певницкий, 1906, с. 96). Це означало принципове переосмислення принципів побудови курсу гомілетики.

Цілком очевидно, що на концепцію проповідництва В. Ф. Певницкого справили помітний вплив протестантські твори з теорії проповіді. У 1880–1890 рр. він регулярно друкував на сторінках журналу «Труды Киевской духовной академии» нариси з історії гомілетики, в яких проаналізував твори з теорії проповіді, починаючи від блаженного Августина і закінчуючи протестантськими та католицькими авторами XIX ст. Знайомство з цими нарисами дає змогу побачити певні джерела концепції проф. Певницкого. Його погляд на проповідь як на результат внутрішнього натхнення («одушевления») цілком відповідає традиції, яка йде від пієтизму. Зокрема, засновник пієтизму Філіп Якоб Шпенер (1635–1705) наполягав, що гомілетика не має приділяти особливої уваги зовнішній стороні проповіді. Вона має зосереджуватися виключно на змістовному аспекті проповіді. За Шпенером, підготовка проповідника має полягати у збагаченні його потрібними знаннями та у вихованні в ньому благочестя. Потрібно навчати майбутніх пасторів не тому, як говорити, а винятково тому, що потрібно говорити в проповіді. Шпенер вважав, що справжній Євангельський зміст проповіді сам здатен знайти для себе зовнішню форму (Willimon, Lischer, 1995, р. 446–448).

На початку XIX ст. інший протестантський мислитель Франц Теремін (1780–1846) у своїй «Теорії красномовства» наполягав, що проповідь слід розуміти як прояв внутрішнього, духовного життя, скерованого Духом Божим. Основа проповіді, за Тереміном, це, знову таки, не зовнішні правила, а особисте благочестя проповідника. Фрідріх Шлейєрмахер (1768–1834), який сформувався під вирішальним впливом пієтизму, тлумачив проповідь як свідчення про внутрішній

релігійний досвід проповідника. Проповідь має за мету пробудження аналогічного досвіду в слухачах (Willimon, Lischer, 1995, р. 428–430). Усе це було принциповою антитезою щодо «риторичної гомілетики», типової для католицизму. Протестантські автори намагалися переосмислити погляд на гомілетика як на зібрання практичних порад для проповідника. Саме в протестантському середовищі з початку XIX ст. гомілетика поступово перетворюється на богословську (а не тільки практичну) дисципліну. Вказані протестантські автори наполягали на тому, що головне в проповідництві – це не формальні правила, а духовний досвід проповідника, його натхнення.

В. Ф. Певницкий був добре знайомий із тенденціями, які панували в західній гомілетичі у XIX ст. У своїх нарисах з історії гомілетики він аналізує твори і Шпенера (Певницкий, 1896), і Тереміна (Певницкий, 1897), і Шлейєрмахера (Певницкий, 1898). Хоча він і висловлює до них певні критичні зауваження, однак багато в чому погоджується з висновками цих авторів.

Якщо підручник з гомілетики протоієрея Назарія Фаворова цілком вписується в схоластичну традицію, яка існувала в Києві з XVII ст., то «Церковное красноречие» Василя Певницкого випадає з неї. Книга Певницкого відбиває той переворот, який стався в гомілетичі завдяки, перш за все, протестантським авторам XIX ст. При цьому Певницкий намагається творчо переосмислити ідеї протестантських мислителів, синтезувати їх із православною традицією. Альтернативу схоластиці він бачить у святоотчій традиції. Саме на фундаменті патристичної гомілетичної спадщини він намагається будувати новий курс гомілетики. До того ж, патристична спадщина як раз є прикладом натхненного слова, яке може бути «неправильним» з формального погляду. Але саме це «неправильне» слово впливало на слухачів, спонукаючи їх змінювати своє життя.

* * *

Отже, як бачимо, гомілетика в київській академічній традиції розвивалася під визначальним впливом західного богослов'я. З середини XVII ст. суттєвий вплив на теорію проповіді в Могилянській колегії справила латинська барокова традиція. У XVIII ст. цю традицію дещо скорегував Феофан Прокопович, який перебував під помітним впливом лютеранства. Тим не менше, до середини XIX ст. гомілетична теорія в Київській академії розвивалася в руслі латинських схоластичних підходів. З другої половини XIX ст. проф. Василь Певницкий намагається остаточно відмовитися від схоластики. Він засвоює ідеї, сформовані в протестантській гомілетичі (в тій її течії, яка пов'язана, перш за все, з пієтизмом).

Саме Певницький запроваджує у викладанні гомілетики в КДА історичний метод. Для нього гомілетика стає, головним чином, історією проповідництва. Спираючись на ґрунтовне вивчення історії проповідницької літератури, він намагається покласти в основу нового курсу гомілетики патристичну спадщину.

Таким чином, у спадщині В. Ф. Певницького творчо поєднуються, здавалося б, різномірні еле-

менти. Ідеї, сформовані в межах протестантської гомілетики, він поєднує з типовим для православного богослов'я другої половини XIX – початку XX ст. інтересом до святоотецької літератури. На цьому типовому прикладі можна бачити, якими могли бути механізми засвоєння та переосмислення західної богословської думки у науковій спадщині професорів Київської духовної академії.

Список посилань

- Амфітеатров, Я. К. (1846). *Чтения о церковной словесности или гомилетика*. Ч. 1–2. Киев: Тип. И. Вальнера.
- Галатовский, И. (1659). *Ключ разумения священником законным и свецким надлежащий*. Киев: Тип. Киево-Печерской лавры.
- Глубокоский, Н. Н. (2002). *Русская богословская наука в ее историческом развитии и современном состоянии*. Москва: Изд-во Свято-Владимирского братства.
- Духовный регламент* (1897). Москва: Синодальная типография.
- Кибальник, С. А. (1983). О «Риторике» Феофана Прокоповича. В *XVIII век. Сборник 14: Русская литература XVIII – начала XIX века в общественно-культурном контексте* (с. 193–206). Ленинград: Наука.
- Кузьміна, С. Л. (2016). Певницький Василь Федорович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 2: Л–Я. (с. 387–390). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Отчет (1876). Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1875/76 учебный год. *Труды Киевской духовной академии*, 11, 1–72.
- Отчет (1898). Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1897/98 учебный год. *Труды Киевской духовной академии*, 12, 1–46.
- Певницький, В. Ф. (1863). В каком виде может и должна быть поставлена кафедра гомилетики? *Труды Киевской духовной академии*, 5, 1–48.
- Певницький, В. Ф. (1896). Гомилетика в Новое время после Реформации Лютера. Гомилетическая теория Шпенера. *Труды Киевской духовной академии*, 8, 453–489.
- Певницький, В. Ф. (1897). Из истории гомилетики: «Красноречие добродетель» Теремина. *Труды Киевской духовной академии*, 11, 309–343.

- Певницький, В. Ф. (1898). Из истории гомилетики: Теория религиозной речи Шлейермахера. *Труды Киевской духовной академии*, 1, 75–102.
- Певницький, В. Ф. (1906). *Церковное красноречие и его основные законы*. Киев: Тип. И. И. Горбунова.
- Петров, Н. И. (1866). Из истории гомилетики в старой Киевской академии. *Труды Киевской духовной академии*, 1, 86–124.
- Поторжинский М. А., протоирей (1899). *Русская гомилетическая хрестоматия с краткими биографиями русских пастырей-проповедников и характеристикой их проповедничества (XVII–XIX вв.)*. Киев: Тип. К. Н. Милевского.
- Ткачук, М. Л. (2015). Амфітеатров Яків Кузьмич. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 1: А–К. (с. 103–105). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л. (2016). Фаворов Назарій, протоієрей. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 2: Л–Я. (с. 695–698). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Фаворов Н. А., прот. (1858). *Руководство к церковному собеседованию, или гомилетика*. Киев: Университетская типография.
- Яковенко, Н. М. (2017). *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Галатовського*. Київ: Лаурис; Критика.
- Prokopovič, F. (1982). *De arte rhetorica libri X [Texte imprimé]*. Köln: Böhlau. (Slavistische Forschungen, B. 27; Rhetorica slavica, B. II).
- Radyszewskij R. (1996). *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Część I*. Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk.
- Willimon W. H., Lischer R. (Ed.) (1995). *Concise Encyclopedia of Preaching*. Westminster John Knox Press.

References

- Amfiteatrov, Ia. K. (1846). *Chteniiia o tserkovnoi slovesnosti ili gomitika. Chast 1–2 [Reading about the church literature or homiletics. Part 1–2]*. Kyiv: Tipografiia I. Valnera [in Russian].
- Dukhovnyi reglament [Spiritual Regulation]* (1897). Moscow: Sino-dalnaia tipografiia [in Russian].
- Favorov N. A., protoirei (1858). *Rukovodstvo k tserkovnomu sobesodovaniiu, ili gomitika [A Guide to a Church conversation, or Homiletics]*. Kyiv: Universitetskaia tipografiia [in Russian].
- Glubokovskii, N. N. (2002). *Russkaia bogoslovskaia nauka v ee istoricheskom razvitiu i sovremennom sostoianii [Russian theological science in its historical development and current condition]*. Moscow: Izdatelstvo Sviato-Vladimirskogo bratstva [in Russian].
- Haliatovskiy, Yoannykiy (1659). *Kliuch razumeniia sviashchennikom zakonnyim i sveckim nalezhashchi [The Key of Understanding, belonging to a regular and secular priests]*. Kyiv: Tipografiia Киево-Печерской лавры [in Old Ukrainian].
- Kibalnik, S. A. (1983). O “Ritorike” Feofana Prokopovicha Prokopovicha [About “The Rhetoric” by Theofan Prokopovich]. In *XVIII vek. Sbornik 14: Russkaia literatura XVIII – nachala XIX veka v obshchestvenno-kulturnom kontekste* (s. 193–206). Leningrad: Nauka [in Russian].
- Kuzmina, S. L. (2016). Pevnytskyi Vasyl'ii Fedorovich. In M. L. Tka-chuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akade-*

- miia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia v 2 t.* Т. 2: L–Ia. (s. 387–390). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Отчет (1876). Отчет о состоianii Киевской dukhovnoii akademii за 1875/76 учебный год [Report on the state of Kyiv Theological Academy for the 1875–1876 academic year]. *Trudy Kievskoi dukhovnoii akademii*, 11, 1–72 [in Russian].
- Отчет (1898). Отчет о состоianii Киевской dukhovnoii akademii за 1897/98 учебный год [Report on the state of Kyiv Theological Academy for the 1897–1898 academic year]. *Trudy Kievskoi dukhovnoii akademii*, 12, 1–46 [in Russian].
- Petrov, N. I. (1866). Iz istorii gomitiki v staroi Kievskoi akademii [From the History of the Homiletics in old Kyiv Academy]. *Trudy Kievskoi dukhovnoii akademii*, 1, 86–124 [in Russian].
- Pevnitckii, V. F. (1863). V kakom vide mozhet i dolzhna byt postavlena kafedra gomitiki? [In what form can and should be put the department of homiletics?] *Trudy Kievskoi dukhovnoii akademii*, 5, 1–48.
- Pevnitckii, V. F. (1896). Gomiletika v Novoe vremia posle Reformac-tcii Liutera. Gomileticheskaia teoriia Shpenera [Homiletics in the Modern Age after the Reformation of Luther. Homelian theory of Spener]. *Trudy Kievskoi dukhovnoii akademii*, 8, 453–489 [in Russian].

- Pevnitckii, V. F. (1897). Iz istorii gomiletiki: "Krasnorechie dobrodetel" Teremina [From the History of the Homiletics: "The eloquence is a virtue" of Theremin]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii, 11*, 309–343 [in Russian].
- Pevnitckii, V. F. (1898). Iz istorii gomiletiki: Teoriia religioznoi rechi Shleiermakhera [From the History of the Homiletics: The Theory of Religious Speech by Schleiermacher]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii, 1*, 75–102 [in Russian].
- Pevnitckii, V. F. (1906). *Tserkovnoe krasnorechie i ego osnovnye zakony [Church eloquence and its basic laws]*. Kyiv: Tipografiia I. I. Gorbunova [in Russian].
- Potorzhinskii M. A., protoirei (1899). *Russkaia gomileticheskaia khrestomatia s kratkimi biografiiami russkikh pastyrei-propovednikov i kharakteristikoi ikh propovednichestva (XVII–XIX vv.) [Russian homiletic chrestomathy with brief biographies of Russian pastors-preachers and characteristic of their preaching (XVII–XIX centuries)]*. Kyiv: Tipografiia K. N. Milevskogo [in Russian].
- Prokopovič, Feofan (1982). *De arte rhetorica libri X [Texte imprimé]*. Köln: Böhlau. (Slavistische Forschungen, B. 27; Rhetorica slavica, B. II) [in Latin].
- Radyszewskij R. (1996). *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku [Polish-language Ukrainian poetry from the end of the 16th to the beginning of the 18th century]*. Część I. Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk [in Polish].
- Tkachuk, M. L. (2015). Amfiteatrov Yakiv Kuzmych. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia v 2 t. T. 1: A–K*. (s. 103–105). Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2016). Favorov Nazarii, protoierei. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924: entsyklopediia v 2 t. T. 2: L–Ia*. (s. 695–698). Kyiv: Publishing house "Kyievo-Mohylianska akademiia" ["Kyiv-Mohyla Academy"] [in Ukrainian].
- Willimon W. H., Lischer R. (Ed.) (1995). *Concise Encyclopedia of Preaching*. Westminster John Knox Press [in English].
- Yakovenko, N. M. (2017). *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiia Haliatovskoho [In search of a New Heaven: The Life and Texts of Yoanykyi Halyatovskyyi]*. Kyiv: Laurus; Krytyka.

Volodymyr Bureha

DEVELOPMENT OF HOMILETICS IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY: WESTERN INFLUENCES AND THE SEARCH FOR ITS OWN WAY

The article is devoted to the review of history of homiletics as a science in the Kyiv theological tradition. On the basis of the analysis of the first domestic work on the theory of the sermon, made by Yoanykyi Haliatovskyyi, process of influence of the Catholic baroque sermon on original homiletics in Kyiv in 17th century is shown. The article also analyzes homiletic views of an archbishop Theofan Prokopovych, who sought to reform the domestic church sermon, depriving it of the extremes of Baroque literature. The author discusses contribution of professors Yakiv Amfiteatrov and archpriest Nazarii Favorov to homiletics as a science in Kyiv Theological Academy in 19th century. Special attention is paid to the analysis of the Professor Vasyl Pevnytskyi's views who criticized the traditional approaches in Orthodox homiletics. In particular, Professor Pevnytskyi rejected the view on homiletics as a purely practical discipline, designed to provide students with knowledge about the preparation and delivery of the sermon. He believed that homiletics should not teach the method of preparing a sermon, but morally educate preachers. Pevnytskyi offered to rename homiletics to "spiritual literature" and introduced a historical method in its teaching. The course of "spiritual literature" had to show students how the living word influenced people and changed the world. Consequently, homiletics should turn into an analytical history of spiritual literature. The poetics shares the opinion of a number of Protestant theologians that success of the sermon does not depend on the perfection of its external form, but on how deeply a preacher captures the truth. He attributed the decisive feature of the preaching word not to abstract rules of drafting and preaching, but to a special inner inspiration ("animation") of the preacher. Similar opinions were observed, in particular, in Protestant thinkers such as Philip Jacob Schpener, Franz Theremin, and Friedrich Schleiermacher. Prof. Pevnytskyi tried to creatively rethink their ideas. An alternative to scholasticism he saw in the holy tradition. It was on the foundation of patrician homiletic heritage that Pevnytskyi aimed to build a new course in homiletics.

Keywords: sermon, homily, homiletics, rhetoric, Orthodox Church, Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv Theological Academy.

Матеріал надійшов 15.09.2018